

Målning av hällristningarna i Glösa och Gärde

Fornvårdsprojekt, delrapport 2022

Alsen och Offerdals socken, Krokoms kommun, Jämtlands län

Anna Engman

RAPPORT – JAMTLI 2023:3
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel. 063 - 15 01 00

© Jamtli 2023

Redigering och layout av framsida: Lena Ljungkvist

Bilder: Anna Engman

Jamtli medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons-licensen CC BY, undantaget Lantmäteriets kartor samt annat upphovsrättsskyddat material.

Länsstyrelsens diarienummer: 436-3773-2022

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

Sammanfattning	1
Bakgrund.....	1
Metod och genomförande.....	2
Skötsel av hållristningar – en kort historik	2
Materialval.....	4
Tvättsprit/etanol.....	4
Färgval.....	5
Tidigare målningar av ristningarna	6
Glösa	6
Gärde	9
Genomförande 2022	10
Använt material	12
Glösa.....	12
Gärde	13
Erfarenheter, lärdomar och ytterligare efterforskning	16
Källförteckning.....	18

Sammanfattning

Då hållristningarna i både Glösa och Gärde börjat tappa den färg som målades i 2013 beslutade Länsstyrelsen i Jämtlands län 2022 (436-3773-2022) att ristningarna skulle tvättas och målas i efter den modell som används vid Hållristningsmuseet i Nämforsen. Fornvårdsuppdraget gick till Jamtli som under 2022 tillsammans med Glösa Älgrrike och Gärde/Tångeråsens byalag gjorde ett studiebesök vid Hållristningsmuseet och startade projektet med att tvätta ristningarna.

Inget resultat av tvättningen har ännu kunnat konstateras. Projektet kommer att fortgå under 2023 och 2024 med tvättning och avslutas med målning under hösten 2024.

Bakgrund

De hållristningar som finns i Glösa och Gärde har under många år målats för att på det viset tydliggöra figurerna på hållarna. Senaste gången färgen bättrades på var 2014 och det gick bara 2–3 år innan färgen började vittra bort. Vid samma tid, ungefär, målades ristningarna i Nämforsen också och dessa har klarat sig betydligt bättre. Vid Hållristningsmuseet i Nämforsen har man arbetat med ett skonsamt sätt att tvätta bort alla orenheter från hållarna inför målningen som verkar vara effektivt för hållbarheten på färgen. Den metoden har Länsstyrelsen i Jämtlands län nu efterfrågat om inte Jamtli tillsammans med Glösa Älgricket och Tångeråsen/Gärde byalag kan lära sig för att sedan kunna måla i de ristningar som finns på platserna.

Figur 1. Översiktskarta över ristningarnas geografiska läge.

Att måla ristningarna är inte helt okomplicerat då det finns olika syn på huruvida detta påverkar ristningarna negativt eller inte. Länsstyrelsen i Jämtlands län har gjort bedömningen att det pedagogiska värdet på dessa platser är så stort att det motiverar fortsatt imålning av ristningarna och att andra metoder inte kommer att användas på platserna i detta läge. Jamtli anser att det viktiga här är att de få ristningar som finns, företrädesvis i Gärde, på platserna som inte har varit

målade tidigare inte ska målas nu heller. Detta för att det i dessa ska gå att se tydliga knack- och slipspår och andra rester efter anläggandet av bilderna på platsen samt att det finns ett pedagogiskt värde i att se hur ristningarna ser ut utan moderna imålningar.

Metod och genomförande

Arbetet med imålandet av ristningarna kommer ske i tre olika moment, kurs, tvättning och målning. Kurserna i hur man på ett skonsamt sätt tvättar ristningarna samt imålandet hålls av Hällristningsmuseet i Nämforsen.

År 1 och 2: Kurs och tvättning

Under vår/tidig sommar år 1 kommer två arkeologer från Jamtli tillsammans med 1–2 personer från vardera Gärde och Glösa att göra ett besök vid Nämforsen där personal från Hällristningsmuseet visar hur de tvättar ristningarna och vi kommer få se ristningar i olika stadier i tvättprocessen. Bedömningen från Hällristningsmuseet är att tvättmomentet är så pass enkelt att det räcker med en dags introduktion och möjligheter till diskussion och frågor.

Under sommaren kommer sedan två dagar per lokal avsättas för tvättning vid bägge lokalerna. En dag per lokal så tidigt som möjligt efter kurstillfället och ett tillfälle senare på sommaren/hösten. Vid tvättningen kommer representanter från Gärde och Glösa att delta utifrån de möjligheter de har men ansvaret för tvättningen kommer att tas av två arkeologer från Jamtli.

Tvättningen kommer ske med 70% etanol utan denatureringsmedel. Etanolen kommer att appliceras med trycksprutor.

Innan tvättning behöver ristningarna rengöras från löv och löst sittande mossa med hjälp av lekspadar av plast och lövblås.

Utfall år 1: Ristningarna tvättade endast en gång och med 95% etanol. Se mer nedan.

År 3: Tvättning, kurs i målning och målning av hållarna

Under sommaren 2024 kommer två dagar avsättas för tvättning vid bägge lokalerna (1 dag per lokal). Vid tvättningen kommer representanter från Gärde och Glösa att delta utifrån de möjligheter de har men ansvaret för tvättningen kommer att tas av två arkeologer från Jamtli.

Två arkeologer från Jamtli kommer att delta vid ett kurstillfälle hos Hällristningsmuseet där själva målningmomentet går igenom.

Själva imålningmomentet beräknas ta 1 vecka för 2 personer per lokal och kommer att genomföras av de två arkeologerna som deltagit i kursen, med handledning från Hällristningsmuseet och hantlangning av respektive förening.

Skötsel av hållristningar – en kort historik

Hur man vårdar hållristningar finns beskrivet i en av Riksantikvarieämbetet utgiven skrift från 1997, *Vård av Hällristningar* (Strömer 1997). Där finns de flesta förekommande metoderna för dokumentation, vård och skötsel beskrivna. Nedanstående text bygger på den skriften.

När man vårdar, och skyddar, en hållmålning ska man värna om hållristningens autenticitet och särart och vården ska förebygga eller fördröja nedbrytningen. Innan man gör några åtgärder alls bör man fundera på vilket slutresultat man önskar samt att göra minsta möjliga ingrepp på lämningen. Ofta räcker det att göra insatser i den omgivande miljön för att skydda ristningarna

men ibland behöver man även göra ingrepp i själva ristningsytan. Om det behovet finns bör metoderna man använder vara reversibla (Strömer 1997, s. 9).

Vilka typer av vårdinsatser har då använts i Sverige i anslutning till hållristningar? Den viktigaste insatsen är att dokumentera och skadeinventera. Dessa dokumentationer syftar till att trygga framtida behov av kunskap om ristningarna och skapa bra förutsättningar för att bevara ristningarna för framtiden. Dessa steg behövs även för att skapa vårdplaner för de enskilda ristningarna. De äldsta dokumentationerna av hållristningar i Sverige gjordes redan på 1600-talet och 1750 kom den första avhandlingen som behandlade hållristningar. På 1930-talet började man fotografera ristningarna med ljusfotografering nattetid och det var ett väldigt effektivt sätt att även kunna se och tyda de grundaste ristningarna. I övrigt så har man använt sig av bland annat vanlig fotografering, frottage, avgjutningar och på senare tid laserskanning vid dokumentation av ristningar (Strömer 1997, s 12, 14, 16, 19, 20).

Det finns ett antal orsaker till att hållristningar skadas. Föroreningar från luft och mark genom att ristningarna utsätts för de föroreningar som finns i regn, vegetation och annat vatten är bland de vanligaste. Träd som växer i anslutning till ristningarna släpper ner blad och barr som samlat på sig föroreningar från regn, snö och vatten, lavar som växer på ristningarna, vatten som periodvis rinner över hållarna, listan på den här typen av skadeorsaker kan göras lång. Temperaturväxlingar orsakar skador genom att hållarna vittrar och sprängs sönder vid kraftiga temperaturskillnader. De lavar och alger som växer på lämningarna kan inte bara tillföra luft eller vattenburna föroreningar till ristningarna utan de har även ett rotsystem som sväller när de blir fuktiga och kan orsaka vittring och spränga sönder ytskikten och de innehåller oxalsyra som kan orsaka vittring (Strömer 1997, s. 22–23).

För att skydda hållristningarna från ovanstående skadeorsaker finns ett antal väl använda metoder. Att hålla området kring lämningarna rena från träd och buskar är ett bra sätt att minska skador orsakade av att det blir fuktigt och de föroreningar som kan finnas i vegetationen. Men träd som står en bit bort kan även fungera som solskydd samt vara en uppsamlare av luftburen förorening. Ibland kan det vara bra att leda bort vatten som strömmar över ristningarna om vattnet orsakar vittring. Där vatten alltid strömmar över ristningarna är vittringen mindre än om vattnet strömmar periodvis. Att bygga ett tak eller annat skydd över ristningarna kan också fungera men det kan även leda till att det konstant är fuktigt och att löv och annat blir kvar på ristningarna. Att rengöra hållarna från mossor, lavar och alger, gör att fukt och syror kan tas bort från hållarna men det är inte alltid lätt att ta bort den här typen av vegetation så den bör göras så skonsamt som möjligt. Olika typer av kemiska sätt att ta bort lavar, mossor och alger kan orsaka större skada än nytta. Övertäckning med absolut ljustäta, väderbeständiga och tåliga övertäckningsmaterial är ett bra alternativ för kemisk rengöring (Strömer 1997, s. 31-38).

Rengöring av hållarna är ett ämne som diskuteras och för vårt projekt är det en viktig diskussion. Strömer (1997) menar att den vanligast och kanske mest skonsamma metoden är att använda rent vatten och mjuka borstar. Fördelen är att inga främmande medel tillsätts medan nackdelen är att lavar, mossor och alger snabbt återkoloniserar hållarna då det inte går att förintna deras rotsystem som ligger i sprickor i stenen. Arbetet är också väldigt tidskrävande och genom att man borstar på hållarna så blir det en mekanisk nötning av dessa. Samma effekt som med manuell tvätt och borstning kan man åstadkomma med en ångtvätt. Då Strömer skrev sin text var detta ett lite mer omständligt förfarande då det krävdes el-verk och tunga maskiner. Idag skulle den biten av metoden se helt annorlunda ut med batteridrivna, lättare maskiner. Att använda en högtryckstvätt

skulle ge det bästa och snabbaste resultatet och även detta skulle vara ett lättare företag i dag än för 20 år sedan. Nackdelen är att den här metoden inte funkar på vittrad sten då man riskerar att spola bort delar av hällen.

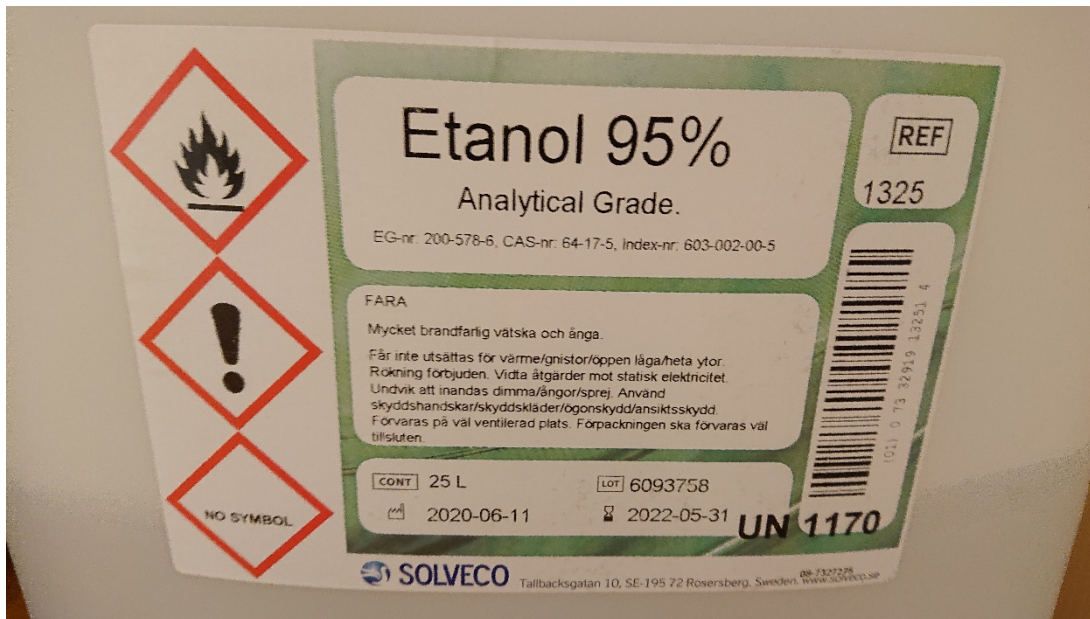
Kommer man till kemiska rengöringsmetoder har ett antal provats. Kvartära ammoniumföreningar anses relativt ofarliga för användare och stenyttan men det giftiga innehållet varierar. Ämnet kan inte kombineras med olika varianter av tvål och vissa salter, kalcium- och magnesiumjoner minskar verkningsgraden vilket gör metoden delvis oanvändbar. Vissa undersökningar menar även att kvartära ammoniumföreningar verkar som näringslösning för mikroorganismer vilket också gör användandet av dessa svårmotiverat. Man har även tidigare använt formalin (cancerogent), klorin (lämnar efter sig salter och bleker hällen) och kaustiksoda (starkt frätande) men av olika anledningar anses dom idag inte vara försvarbara som tvättmedel för hållristningar. Kalk är en metod som provats men som inte är helt utredd då kalken kan ha en negativ inverkan på stenhällen. Även metaller, företrädesvis tenn, kan användas på ett effektivt sätt mot lavar, mossor och alger men är så pass giftiga att de idag är förbjudna (Strömer 1997, s. 38–41).

Som tidigare nämnt så är det inte helt okontroversiellt att måla i hållristningar idag. Att måla i en ristning påverkar våra möjligheter att få ut information från själva ristningsmomentet. Färgen gör bland annat också att vittringstakten kommer att förändras under färgen och på sikt kan detta innebära att ristningarna försvinner. I vissa länder anses det vara helt förkastligt att måla i hållristningar då detta både skadar ristningarna och kan leda till subjektiva tolkningar. Anledningen till att vi under 1900-talet har ansett det vara relevant att fylla i dessa ristningar med färg är att på det viset visualisera dom bättre både för att intresserad allmänhet ska se dem bättre men ibland även för att exempelvis en traktorförare ska se dom i sitt arbete inte köra på dessa hållar. Att måla i hållristningarna blev vanligt under 1950-talet i Sverige, med början i Bohuslän. Om de varit imålade från början vet vi inte då det inte finns några tecken på det kvar i ristningarna. Från 50-talet och några decennier framåt var det vitt och dalablå som var de dominerande färgerna för att senare övergå till den röda vi ser idag. Överlag har dokumentationen av hur ristningarna målats i varit bristfällig vilket gör att vi idag inte vet säkert vilka färger och kulörer som användes men det finns några exempel på vattenslammad färg, oljefärg, epoxyfärg och vattenbaserad färg (Strömer 1997, s. 42–43).

Materialval

Tvättsprit/etanol

Den tvättsprit som kom att användas 2022 var 95% ren etanol som är odenaturerad (bilaga 1). Vid andra tvättningar har 70% etanol använts men vi valde att inte spä ut tvättspriten mer utan tvättade med 95% då det var den som Länsstyrelsen kunde tillhandahålla.

Figur 2. Tvättspriten som användes.

Innan första tvättningen skedde hade Länsstyrelsen tagit upp diskussionen angående hur tvättspriten skulle kunna påverka vattnet och det EKO-jordbruk som ligger nedströms ån. Efter detta kom man fram till att spriten inte kommer påverka vattnet då den troligen kommer dunsta relativt snabbt.

Inför fortsatt tvättning 2023 behövs en dispens från föreskrifterna om att all teknisk sprit som säljs eller används inom landet ska denatureras på ett eller annat sätt. Folkhälsomyndigheten är de som kan utfärda dispens från detta. Då det är oklart vilken påverkan denatureringsmedlen, som kan vara aceton, butanol, etylacetat, isopropanol och ett antal andra ämnen, har på berghällen eller stenen som ristningarna finns på bör det inte användas vid tvättningen. Då det är Länsstyrelsen som köper in etanolen så är det även de som behöver ansöka om dispens.

Färgval

Med hänsyn till att målningarna ligger i och vid vatten, samt att de i Glösa dessutom ligger i den bäck som nedströms används som dricksvatten vid ett Eko-jordbruk, är de bästa färgerna med minst påverkan på vattenmiljön slam- eller linoljefärg (utan inslag av terpentin). Detta är ett avsteg från den färg som används vid Hällristningsmuseet. De använder Alcro villafärg som är en akrylatfärg och innehåller ämnen som har skadliga långtidseffekter på vattenlevande organismer. Om detta även påverkar dricksvattnets kvalitet för djuren nedströms måste utredas på Länsstyrelsen av berörd enhet.

Alcro villafärg eller motsvarande verkar vara det som används ofta och även historiskt på de båda platserna. Alcro är den färg som anses vara mest beständig och det behöver även tas med i beräkningen när valet av färg görs. Visar det sig att slam- eller linoljefärg som är bäst ur ekologisk synpunkt är för dålig i beständigheten kan det finnas skäl att överväga annat alternativ.

Färgvalet bör även kommuniceras med en stenkonserver samt även med de på Riksantikvarieämbetet som jobbar med runstenar. Dessa personer har troligtvis bra erfarenheter att dela med sig av inför färgvalet.

Utifrån ovanstående överväganden behöver ett beslut om färgval göras hösten 2023 eller senast våren 2024 för att inte sinka processen.

Tidigare målningar av ristningarna

Glösa

Ristningarna i Glösa omnämns första gången år 1685 i samband med att häradshövding Anders Plantin besökte platsen. Anledning till att Plantin var på plats i Glösa då var att det första försöket att systematiskt samla in uppgifter om fornlämningar i Sverige hade påbörjats, *Rannsakingar efter antikviteter* (Hallström 1960, 62). Plantin lämnar efter sig följande beskrivning av platsen. ”Emellan Wijken och uti Altzen Sochn finns uti en bäck på bärget ned under wattnet rijttat måna diur som hiortar och Rehmar aff ett Fåårs Stoorleek, och med sina bara finger efter gammall härmelse, skall sanct: Oluff det gjort. Skall synas enär lijttett wattn i bäcken är” (Rannsakingar efter antikviteter 1960:257).

Efter det har ristningarna beskrivits i olika omgångar av olika personer under årens lopp och 2003 gjordes den senaste frottagedokumentationen av ristningarna inom projektet Rock Art in Northern Europe (RANE) (Olofsson 2005:138ff).

År 1969 anholder landsantikvarien i Jämtland hos Riksantikvarieämbetet om att få ta bort den oljekrita som någon har målat ristningarna i Glösa med samt att även få måla i ristningarna med en av Riksantikvarieämbetet godkänd färg (Brev från landsantikvarien till Riksantikvarieämbetet, diarienummer RAÄ 4410/69). Den första imålningen av ristningarna i Glösa gjordes således 1970. Ristningarna rengjordes och målades av Jämtlands läns museum (JLM). Ristningarna rengjordes med kaustiksoda och imålades med röd färg av okänd typ.

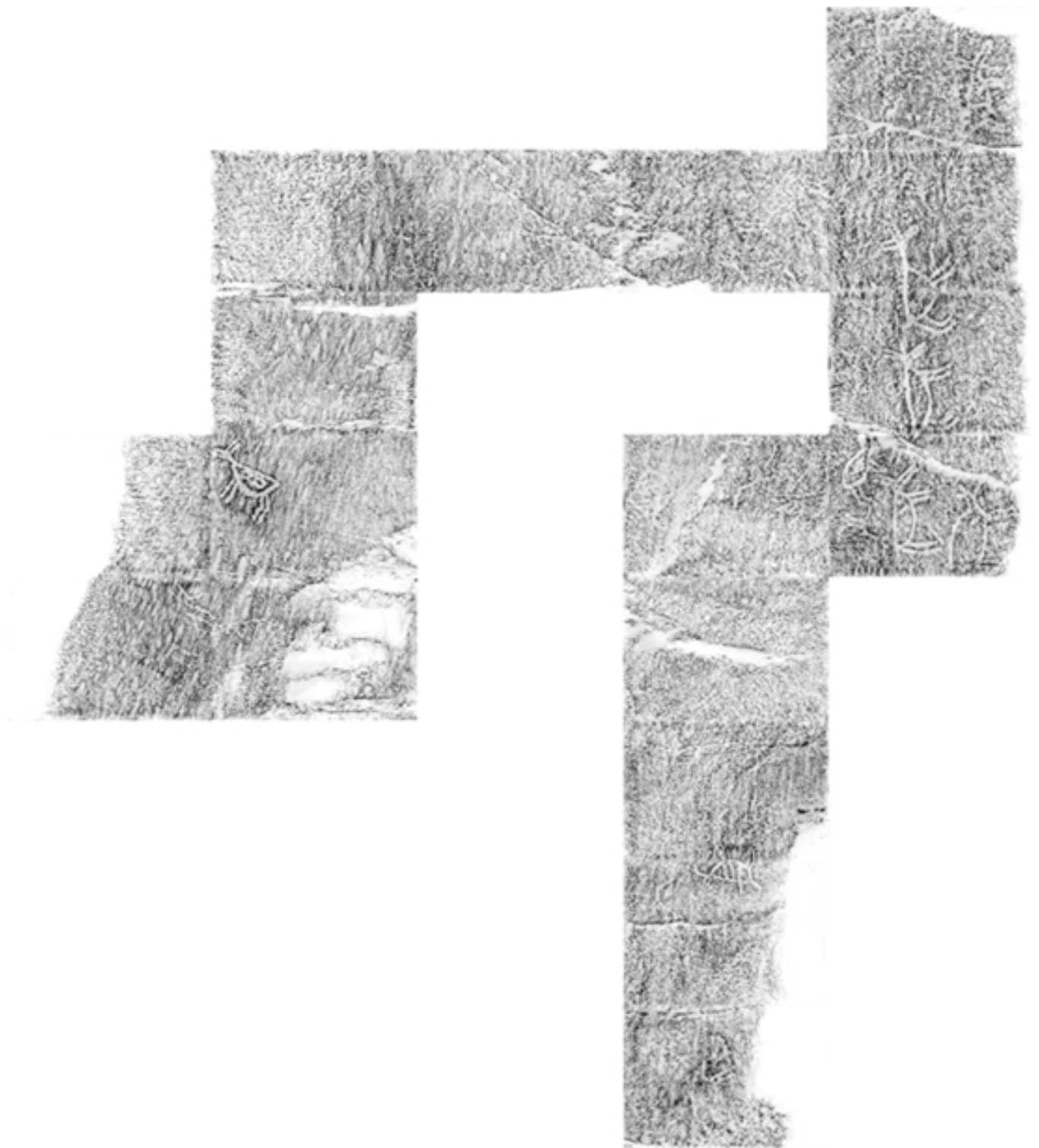
Nästa gång ristningarna målades var 1988 och arbetet utfördes av Lasse Bengtsson. Först försökte man tvätta ristningarna med vatten och skurborste samt att skrapa med träpinne men då det inte gav någon effekt på vare sig den gamla färgen eller laven så övergick man till att tvätta med Ajax-rengöringsmedel. Vilket gav en något större effekt. Efter det gjordes tre tvättningar med Bums (färgborttagningsmedel) vilket gjorde att mycket av den kvarvarande färgen kunde skrapas bort med hjälp av en träpinne. Färgen som användes var en blandning bestående av 4 msk torrpigment, engelskt rött, slammat i t-sprit, $\frac{3}{4}$ dl Beckers utomhusakrylatfärg (Becker 191) och $\frac{3}{4}$ dl vatten (Rapport över imålandet av hållristningarna i Glösabäcken, JLM diarienummer 184/88).

1997 var Lasse Bengtsson, Vitlyckemuseum, tillbaka i Glösa för att återigen måla i ristningarna. Den här gången sopades ytorna av och det konstaterades att alla sprickor i hällen behöver rensas från jord och förna. Den färg som användes var Alcros röda utomhusacrylat (Målningsrapport, Glösa).

2003 behövdes ristningarna målas i igen och arbetet utfördes denna gång av JLM. Arbetet genomfördes troligtvis på samma sätt som på ristningarna i Gärde som målades samma år av samma personer. Rengöringen gjordes med hjälp av vatten och rotborste, inga färgborttagningsmedel eller rengöringsmedel användes, vilket gjorde att ingen gammal färg gick att få bort utan målades över. Färgen som användes var Flügger deksoplast 25 uteakrylat halvmatt som späddes något med vatten. 2003 målades de redan tidigare imålade ristningarna och om delar eller hela ristningar inte var imålade sedan tidigare så lämnades dessa omålade (Imålning av hållristningar i Gärde. Arbetsbeskrivning).

2010 ansökte Alsens hembygdsförening om att få måla i en eller två av ristningarna med vattenlöslig färg inför att en film om kultursevärdheter i Storsjöbygden skulle spelas in bland annat i Glösa. Vilken typ av färg som används samt exakt vilka ristningar som målades i finns det ingen uppgift om (Länsstyrelsens diarienummer 431-4404-10, Beslut). Färgen bör ganska snart ha spolats bort från ristningarna.

Senaste gången ristningarna målades i var 2013 och arbetet gjordes av Sven-Gunnar Broström. Arbetet började med att lös mossa och jord borstades bort och vegetation och jord som samlats i sprickor och håligheter togs bort. Rengöringen gjordes av medlemmar i Alsens hembygdsförening. Det framgår inte av rapporten om några rengöringsmedel användes eller vilken färg som användes. Däremot målades troligen några tidigare omålade ytor i samtidigt som en yta, kallad yta D, lämnades omålade eftersom den skulle användas som referensyta för hur omålade ristningar ser ut (Broström, S-G, 2014).

Figur 3. Frottage över ristningarna i Glösa gjorda i RANE-projektet.

Figur 4. Frottage över ristningarna i Glösa gjorda i RANE-projektet.

Gärde

De första hållristningarna i Gärdeån upptäcktes 1928 av en maskinist på det lilla kraftverk som då låg i ån. De första ristningarna som hittades var de små på den södra sidan av ån men ganska

snart efter det hittades även de större älgfigurerna på hållarna i forsen. Även på den norra sidan av ån hittade man redan 1928 några streck som liknade en stor yxa, dessa ristningar klassades dock under lång tid som naturliga (Hallström 1960, 33 ff) I dag är meningarna fortfarande delade men många menar att det är en ristning och att det är en del av ett djurben (älg?).

Första gången ristningarna i Gärde målas är 1973 efter att JLM/Heimbygda anhållit om att få måla i dessa då besökarna vid platsen använder stenar och andra föremål för att rispa ytan och göra ristningarna lättare att se. Om man tvättade ristningarna innan och vilken färg som användes framgår inte av arkivhandlingarna (Brev från Heimbygda och Jämtlands läns museum, diarienummer RAÄ 3741/71).

I beslutet angående imålning av Glösa 1988 (Länsstyrelsen diarienummer 11.399-1283-88) finns även målning av ristningarna i Gärde med. Om detta blev gjort framgår dock inte av den dokumentation som gjordes efter imålningen av Glösa.

1997 var Lasse Bengtsson från Vitlycke museum i Gärde för att måla i ristningarna. Ytorna sopades rena. Den färg som användes var Alcros röda utomhusacrylat (Målningsrapport Gärde). Det finns en notering i den här redogörelsen om att ristningarna skulle ha varit imålade även 1990 vilket kan vara det som nämns i beslutet 1988. Dock finns som tidigare nämnts ingen dokumentation över denna imålning i så fall.

2003 behövdes ristningarna målas i igen och arbetet gjordes även denna gång av JLM. Rengöringen gjordes med hjälp av vatten och rotborste, inga färgborttagningsmedel eller rengöringsmedel användes, vilket gjorde att ingen gammal färg gick att få bort utan målades över. Färgen som användes vart Flügger deksoplast 25 uteakrylat halvmatt som späddes något med vatten. 2003 målades de redan tidigare imålade ristningarna och om delar eller hela ristningar inte var imålade sedan tidigare så lämnades dessa omålade (Imålning av hållristningar i Gärde. Arbetsbeskrivning).

Senaste gången ristningarna målades i var 2013 och arbetet gjordes av Sven-Gunnar Broström. Arbetet började med att lös mossa och jord borstades bort och vegetation och jord som samlats i sprickor och håligheter togs bort. Rengöringsarbetet genomfördes av Gärde/Tångeråsens byalag. Det framgår inte av rapporten om några rengöringsmedel användes eller vilken färg som användes. Däremot målades troligen några tidigare imålade ytor i (Broström, S-G, 2014).

Genomförande 2022

Under våren påbörjades projektet med att läsa på och ta reda på hur man tidigare har hanterat målning av hållristningar för att göra en bild av hur man gjort och vad som anses vara det mest vedertagna metoderna och materialen.

Den 6 september bar det av till Hållristningsmusset i Näsåker för att där få ta del av hur de tvättat och målat i de ristningar som finns i Nämforsen. Två personer från Jamtli deltog och två personer vardera från de två föreningarna.

I Näsåker tog Peter Johansson, som är verksamhetsledare på museet, emot oss och introducerade oss om museet och hur de jobbar. Sedan gick han över till att beskriva hur de tar hand om målningarna genom tvättning och imålning.

Peter berättade att de använder sig av den metod som man använder i Alta i Norge för att tvätta ristningarna. Där sprayar man ristningarna med 70% etanol utan tillsatser. Detta görs för att få

bort all lav som växer på ristningarna samt de cyanobakterier, blågröna alger, som finns på hållarna. Innan ristningarna tvättas tas lös flora bort med hjälp av lövblås och plastspadar. När spriten verkar ska sedan all flora tas bort på ett skonsamt sätt, enklast med små barnspadar av plast. Det är en fördel om närstående träd tas bort.

Peter berättade om hur de lavar som växer på hållarna har rötter som går ner i de vittrade delarna av stenhällarna och om laven fortsätter växa påskyndas vittringen av stenen.

Efter att ha tagit oss ner till ristningarna och Siv Bylund, som arbetar som arkeolog på museet, anslutit fick vi se ristningar i olika stadier av tvättning och slitning av färg. Det var väldigt tydligt att det efter ett par år inte finns några lavar eller cyanobakterier kvar på ristningarna. I Näsåker blev stenhällarna väldigt ljusa och sterila i sitt uttrycksätt.

Figur 5. Bild över tvättade ristningar i Nämforsen. I bildens nedre högra hörn syns kanten mellan tvättad och otvättad yta. Den tvättade ytan är betydligt ljusare då den helt saknar beläggning av alger och annan förna.

Peter och Siv tryckte väldigt hårt på att man behövde dokumentera bra när och hur man tvättat ristningarna för att kunna avgöra hur länge resultatet lät vänta på sig och hur det står sig över tid. De påpekade också att om man börjat tvätta ristningarna kommer man behöva fortsätta med det även efter att man målat dom för att resultatet ska stå sig. De första lavarna som växer på en ren sten är de som fräter mest på stenen. Den uppgiften bör vi ta med oss och diskutera med Länsstyrelsen om hur den ska skötas efter projektets avslut.

Vid själva imålandet är det viktigt att man funderar på vad det är man målar i. Det finns naturliga formationer i stenhällarna som ibland misstagits för att vara ristningar. I dag när man målar i försöker man vara noga med att bara måla i det som man anser vara säkra ristningar och inte lägga till saker som egentligen inte finns där. Peter rekommenderade att ha med en konservator första

gången och att vi var välkomna tillbaka när det är dags för att få ytterligare handledning samt att Peter och Siv kan komma över till Gärde eller Glösa en dag när vi ska börja måla.

Vilken färg som ska användas behöver vi fundera på eftersom det inte verkar finnas klara svar på vad som är bäst i avseende av hållbarhet och skadar hällen minst. I Näsåker har man använt Alcro villafärg då det är den färgen som oftast använts. Detta är dock något som vi bör fundera på då det är en akrylatfärg.

Använt material

Inför uppdraget inköptes en batteridrivna lövblås på 36 V och en trädgårdsspruta. Lekspadar av plast var det inte säsong för och det var lite svårt att få tag på så det behöver köpas in till våren.

Länsstyrelsen köpte in tvättspriten och den förvarades i deras lokaler. Inför varje tvätt hämtades tvättsprit i den mängd som behövdes.

Glösa

Första besöket, och årets enda, i Glösa gjordes den 19 september 2022. Förutom Jamtlis personal deltog två personer från Glösa Älgrike. Under dagen var även en reporter från Länstidningen på plats och skrev sedan en artikel i tidningen.

Alla ristningar fotograferades innan lövblåsning och tvättning. Ingen mossa togs bort utan det väntar vi med till vårens tvättning.

Figur 6. Tvättyta A i Glösa.

Hela den stora hällen spritades med tydliga avgränsningar vid naturliga sprickor och kanter. Övriga ristningar spritades endast runt själva ristningarna. En av solitärerna på ett bortsprängt block missades och måste se till att spritas nästa år.

Figur 7. Tvättyta B, C och D i Glösa.

Figur 8. Tvättyta E i Glösa.

Gärde

Första, och årets enda, besök i Gärde skedde den 21 september 2022. Förutom Jamtlis personal deltog två personer ur Gärde/Tångeråsens byalag.

Alla ristningar, utom skänken på östra sidan, fotograferades innan lövblåsning och tvättning. Ingen mossa togs bort.

Figur 9. Tvättyta A i Gärde.

Figur 10. Tvättyta B i Gärde.

Hällen på västra sidan spritades i två områden med avgränsningar vid sprickor och kanter. Hällen i mitten av ån spritades i fyra områden.

Figur 11. Tvättyta C i Gärde.

Figur 12. Tvättyta D i Gärde.

Figur 13. Tvättyta E i Gärde.

Figur 14. Tvättyta F i Gärde.

Erfarenheter, lärdomar och ytterligare efterforskning

Det finns ett flertal dokumentationer över både Gärde och Glösa. Antalet ristningar och hur figurerna tolkats skiljer sig ibland åt vilket gör att all dokumentation bör vara bekant för den som tvättar ristningarna.

Då förberedelserna inför arbetet 2022 inte blev helt komplett gjorde det att den omdiskuterade ristningen på östra sidan av vattendraget i Gärde inte blev tvättad så den behöver tas med nästa år. Det finns även några små fragmentariska ute på hällen i vattnet i Gärde där det behöver kontrolleras att de verkligen ligger inom det området som tvättats.

Det samma gäller för de ristningar som ligger alldeles framför plattformen i Glösa. I Glösa missades även den som finns på det bortsprängda blocket på västra sidan. Detta var dock enbart pga en miss i arbetet.

Inför nästkommande säsong med minst två tvättningar på vardera stället behöver vi se till att det finns en dispens för användandet av 95% etanol (alternativt 70%).

Vi behöver göra en bedömning om det ska göras tre tvättningar under 2023 då vi kom igång för sent under 2022. Sprider man tvättningarna under barmarkssäsongen bör det gå tillräckligt med tid mellan tvättningarna.

Under 2023 behöver vi även påbörja funderingarna kring vilken färg vi ska använda vid målningen av ristningarna samt om vi ska plocka in en stenkonservator i målningmomentet. Färgvalet bör beakta hållbarhet över tid, hur den påverkar miljön (i första hand vattenmiljön) och påverkan på stenhällarna. Argumentet att, som många gör idag, använda Alcros villafärg bara av anledningen att den håller bäst och att man alltid använt den håller inte när vi ska måla i vattenanknutna miljöer då färgen är en acrylatfärg som påverka vattenlevande organismer.

Lekspadar av plast ska köpas in för att kunna påbörja arbetet med att ta bort mossor och annat i sprickor bland annat.

Källförteckning

Broström, S-G. 2014. Hällristningen RAÄ 13:1 vid Glösa i Alsens socken. Dokumentation och imålning. BOTARK-rapport 2014–26.

Hallström, G. 1960. Monumental art in Northern Sweden from the stone age. Nämforsen and other localities. Stockholm.

Olofsson, K-J. 2005. Glösa – figurer i förändring. I: Kulturarv och historiebruk. Fornvårdaren 28. Eivergård, M (red). Östersund.

Rannsakingar efter antikviteter. Band 1. Häfte 1. 1960. Ståhle, C.A (red). Vitterhets historie och antikvitets akademien. Stockholm.

Strömer, C. 1997. Vård av hällristningar. Riksantikvarieämbetet.

Jamtli Arkiv. Topografiska arkivet:

Rapport över imålandet av hällristningarna i Glösabäcken. Skriven av Lasse Bengtsson 1988 JLM diarienummer 184/88.

Imålning av hällristningar i Gärde. Arbetsbeskrivning. Skriven av Terese Magnusson 2003.

Länsstyrelsen i Jämtlands läns arkiv. Topografiska arkivet:

Länsstyrelsen diarienummer 11.399-1283-88. Beslut. Imålning av hällristningarna vid Glösabäcken, fornl nr 13, Alsen sn och Gärdesån fornl nr 1, Offerdals sn, Jämtlands län.

Målningsrapport utan diarienummer. Skriven av Lasse Bengtsson 1997. Gärde.

Målningsrapport utan diarienummer. Skriven av Lasse Bengtsson 1997. Glösa.

Länsstyrelsens diarienummer 431-4404-10. Beslut. Tillstånd att måla i två hällristningar, fornlämning RAÄ 13:1 på fastigheten Viken 1:5 i Alsens sn Krokoms kommun, Jämtlands län.

ATA, Riksantikvarieämbetet:

Brev från landsantikvarien till Riksantikvarieämbetet, diarienummer RAÄ 4410/69.

Brev från Heimbygda och landsantikvarien till Riksantikvarieämbetet, diarienummer RAÄ 3741/71.

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2023

ISSN 1654-2045

- 2023:1 Marby gamla kyrka. Byte av stickspåntak, 2022
Henrik Ylikoski
- 2023:2 Fornminnesinventeringen kring Lossen 2022
Annabell Fogelberg
- 2023:3 Målning av hållristningarna i Glösa och Gärde. Fornvårdsprojekt, delrapport 2022
Anna Engman